

УДК =512.161

HAKANİYE DÖNEMİ ESERLERİNDE ‘BAYRAM’

Kök Abdullah

0. GİRİŞ

Tarih başı ve sonu belli olmayan kesintisiz bir süreçtir. Ana karakteri süreklilik ve değişim, konusu ise insan ve hayattır. Tarihte olaylar ve sebepler, değişenler ve değişmeyenler vardır. Öyleyse onu tek bakış açısı ile değil, bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Türkler tarih sahnesine çıkmakla tarihin akışına yön vermeye başlamışlardır. Türkleri tarihte bu derece ön plana çıkaran güç onların devlet anlayışından ve dünya görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışkan millet toprağı vatan yaptığı her coğrafyada yerleştiğı yerleri inar ederek bilimi, kültürü ve sanatı geliştirmiştir. İnançlarına içten bağlılığı, geleneklerindeki insani yönü ve hayat tarzındaki sadeliğıyle insanlığa örnek olmuştur. Kültürel değerlerin en önemli ögesi olan bayramlar milletlerin kaderinin ve varlık sebeplerinin sırları ile doludur. Bayramlar milletlerin hayatında önemli anlamlar taşıyan mutluluk günleridir. Bayramlar geçmişten geleceğe hayat tasarımı sunarlar. İnsanlığı ilgilendiren doğum, evlenme ve ölüm nasıl bazı özel kutlamaları gerektiriyorsa, milletlerin tarih sahnesine çıkışı, uğradıkları büyük feleketlerden kurtuluşu yeni vatan kurma, dağılan milleti derleyip toplama gibi toplumsal olaylarda kutlanması gereken önemli olaylardır. Bayramlar milletlerin hayat tarzı kültürleri ile doğrudan ilgili öğeleridir.

Acaba Nevruz sözcüğü bayramla ne kadar ilgilidir. Bu soruyu nasıl cevaplamalıyız. Nevruz sözcüğü Fars kökenli bir sözcüktür. Fars kültüründen Türk kültürüne geçmiş olma olasılığı kuvvetlidir.

Kaşgarlının yaşadığı devre bakacak olursak Türk kültürünün etkin bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Çünkü; İran-Sasani Devleti tarihten silineli 400 yılı geçmiş ve İranlılığı temsil edebilecek en küçük kültür unsuru ve siyasi güç ortada kalmamıştır. 1040 Dandanakan Zaferi’nden sonra Selçuklu Türkleri, İran, Azerbaycan, Irak ve Suriyede hakim olmuşlar hatta 1071 Malazgirt Zaferi ile de Anadoluyu vatanlaştırmışlardır. Dalgalar halinde Türkistandan akan Türkmen nüfus bu bölgeleri kendilerine yeni vatan yapmışlardır [Kafalı; 1995;25].

Ayrıca Kaşgarlının eserini kaleme aldığı yıllardaki siyasi durum düşünülecek olursa hiç bir siyasi gücü olmayan Farslardan, Türklerin kültür unsuru alacak kadar beraberlikleri olup olmadığı konusunda ise bilgi sahibi değiliz. Kaldı ki Türkçe erken Kur’an çevirilerinde de ne Farsça nevruzu ne de nevruga karşılık gelen başka bir Farsça sözcük buluyoruz. Türklerin hakimiyet kurdukları bu coğrafyada kendilerine tabi olan Fars ve Arap unsurlardan bazı sözcükleri alıp kullandıklarını biliyoruz. Ancak bu sözcüklerin kullanımı ile ilgili düşüncemiz ise Türkçede bu sözcüklere karşılık gelen sözcüklerin olmadığından değildir. Bu olayı tabi unsurların kavramları, daha kolay anlamaları ve onların idareye karşı ısınmalarını sağlamak amacı ile alınmış politik bir karar olarak açıklayabiliriz.

Nevruz Türk kültür yapısında yalnızca bir takvim başlangıcı veya yılbaşı olarak görülmez. Onun kazandığı muhtevanın yapısında ayrıca bir bayram, bir umudun

başlangıcı bir dini ve manevi muhteve, bir adetler ve ananeler zinciri ile yaratılan en güzeli insan ve çiçeklerin en güzeline ad oluşu da vardır.

1. BAYRAMIN HAKANIYE ESERLERİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ

1.1 DLT'de "Bayram"

Hakaniye eserlerinde "bayram" sözcüğüne bakmadan önce Türkçe sözlükteki "bayram" kavramına bakalım. Türkçe sözlükte bayram is. 1. Milli veya dini bakımdan önemi olan kutlanan gün veya günler. 2. mec. Sevinç, neşe. 3. Özel olarak kutlanan gün şeklinde tanımlanır. [TS 1;250a].

Clauson ED'de "bayram" sözcüğünü şu şekilde verir. Clauson (badram ED 308a) badram için "bayram" ve benzeri: Şüphesiz İranda'da (Farsça) Kuzeydoğu: bayram, Kırgız: mayram. Açıklamasını yaptıktan sonra DLT'ki Kaşgarlı'nın verdiği bilgileri verir. Bundan hareketle yukarıda da ifade ettiğimiz şu görüş; Türkçede bu sözcüğe karşılık gelen bir sözcüğün olmadığı doğrudur. Tabii unsurların kavramları daha kolay anlamalarını ve idareye karşı ısınmalarını sağlamak amacı ile alınmış politik bir kararla açıklamak imkan dahilinde görülmektedir tarzındaki beyanımızı da haklı çıkarmaktadır. Çünkü Farsçada "nevruz"un yanında Clauson'un notuna dayanarak "bayram"ı da bulmaktayız. Bu da yukarıdaki görüşümüzü desteklemektedir.

Bu açıklamalardan sonra DLT'de Kaşgarlıya bakacak olursak DLT'de bayram iki ayrı yerde geçer. Kaşgarlı bayramı şu şekilde açıklar; Kaşgarlı byrm sözcüğüne Oğuzca notu düşer ve açıklar. Beyrem'in "sevinç ve eğlence günü demek olan" bedrem sözcüğünden bozulmuş olduğunu sanıyorum. Çünkü İslam'dan evvel bayramı bilmezlerdi ki adı olsun. Eğer olsaydı, bunu bütün Türkler bilirdi. Bunu ancak dillerinde "d" harfini yapanlar biliyor [DLT-III;176].

Kaşgarlı'nın eserinde bayramla ilgili bir başka kayıt ise şu şekildedir. Bdrn: Bayram halk arasında gülme ve sevinme. Bir yer ışıklarla ve çiçeklerle bezendiği zaman "bedrem yer" denir ki "gönül açan yer" demektir. Bu kelimenin aslının ne demek olduğunu bilmiyorum; çünkü bu kelimeyi Farslardan dahi işittim. Bununla beraber Oğuzlar bayram gününe "beyrem" derler. Bu sevinç ve eğlence günüdür. Oğuzlar "d" harfini "y" ye çevirmişlerdir. Buna göre bu kelime ayrıca bir lügat olabilir.

Kaşgarlı burada vermiş olduğu iki farklı notta kendisiyle tenakuza düşmektedir. Byrm sözcüğü ile bdrn sözcüğü bir ve aynıdır. Burada ki fark yalnız Doğu ve Batı Türkçesi yani Hakaniye Türkçesi ile Oğuz Türkçesi arasındaki fonetik farktır. İç seste "d" "y" değişmesi Türkçesinin sistemine aykırı bir seslik özellik değildir. Semantik kısmına gelince eğer Türkler bayramı bilmemiş olsalardı Kaşgarlı bayram yeri diye bir kullanımı sözlüğüne almamalıydı ve lügat yazacak kadar bilgiye sahip olmamalıydı. Biz biliyoruz ki İslami gelenekte ne dini bayramlarda ne de kandil günlerinde ışıklarla bir mekan süslenerek ya da aydınlatarak kutlanan bir bayram söz konusu değildir. Ayrıca gerek Türkçe erken Kur'an çevirilerinde gerekse üç dilli Arapça-Farsça-Türkçe Kur'an çevirilerinde bayram anlamı olarak geçen Farsça "eyt" sözcüğü Arapça "ıyd" sözcüğünden Farsçaya anoloji yoluyla geçmiş olmalıdır.

Bunlardan hareketle diyebiliriz ki İslam dininde ne dini bayramlarda ne de kandil günlerinde ışıklarla mekan donatılmak süsleyerek geceleri de kutlanan bir bayramın varlığından haberdar değiliz. Bütün bunlar Türklerin İslamiyetten önceki bir takım geleneklerin Kaşgarlı dönemine kadar gelmiş şekli olmalıdır. Bu doğrudan nevruzla ilgilidir veya değildir ama Türk kültüründe demek ki bayram yerinin donatılmasında çiçeklerle bezemek ve aydınlatmak sureti ile kutlamanın geceleri devam ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu kutlama kuvvetle muhtemel bayram veya bağıt geleneğiyle ilişkili olmalıdır.

1.2 KB'de "Bayram"

Hakaniye döneminin önemli bir başka eseri Kutadğu Bilig'de Bayramla ilgili her hangi bir kayıt bulamamaktayız yalnız Kutadğu Bilig'in (63-123.) beyitleri arasında Yaruk Yaz Faslın Ulug Bugra Han Ögdisin Ayur (Parlak Yaz Mevsimini ve Büyük Bugra Han'ın Medhini Söyler). İlgili kısım bahar betimlemesi bölümüdür. Bu bölümün ilk 20 beyti san'atkarca tasvir ve betimlemelerinin yer aldığı bir bahariyedir. Bahar tasviri yapılırken son derece akıcı bir üslup kullanılmıştır.

Togardın ese keldi öndün yili *Doğudan ese geldi bahar yeli*
Ajun itgüke açtı uştmaç yolu *Dünya bezemeye açtı cennet yolu* [KB 63]

Beyitlerle başlayan bahariye;
Yagız yir yaşıl torku yüzke badı *Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı*
Hitay arkışı yadı tavgaç edi *Hitay kervanı Çin kumaşı yaydı* [KB 64]

Yazı tag kır oprı töşendi yadı *Ova, dağ kır vadi yayıp döşendiler*
İüindü kolı kaşı kök al kedip *Bezendi vadi, yamaç al yeşil giyip* [KB 68]

gibi kişileştirme sanatının uygulandığı tasvirlerle devam eder. Aşağıdaki beyitlerde kuşların ötüşü kızların sevgililerini çağırışına benzetilerek güzel benzetme san'atı yapılır.

Ular kuş ünün tüzdi, ünder işin *Keklik sesini düzdü, eşine sesleniyor*
Silig kız okır teg köñül birmişin *Sanki güzel kız çağırır gönüldeşini* [KB 75]

Aşağıdaki beyitte görüntü betimlemesi verilirken k sesi ile manzara yanında bir realist betimlemede yapılmak istenir.

Ünin ötti keklik küler katgura *Öttü keklik, güler katıla katıl,*
Kızıl ağzı kan teg kaşı kapkara *Kızıl ağzı kan gibi, kaş kapkara.* [KB 76]

Bahar betimlemesi şu şekilde sonlanır: Dağ keçileri ile karacalar çiçekler üzerinde oynaşmakta, yaban sığırlarıyla geyikler kah ağnaanmakta, kah zıplayıp koşmaktadır. Bu sırada gök kaşını çatıp gözünden yaşlar saçmağa başlar; yağmura sinen çiçekler yüzlerini yayıp gülerler. O zaman dünya kendi kendine şöyle bir bakar, gururlanır, sevinir; bezeklerine bakarak bana döner ve sözünü açar. [Ercilasun;2004;302]

Kutadğu Bilig'de doğrudan bayram olarak geçen bir sözcük yoktur. Yukarıdaki beyitlerde açıkça görüldüğü gibi canlı bir bahar betimlemesi vardır. Bu bahar betimlemesi Has hacibin muhayyilesine bayram kutlamalarından dolayı girmiş olabilir. Çünkü canlı ve harika bir bahar tablosu çizilmekte ve baharın insanlar üzerindeki olumlu etkisi üzerinde durulmaktadır. Buradan şu sonucu çıkarmak güç değildir. Balasagunlu Yusuf'un yaşadığı Türklük coğrafyasında baharın gelmesi ile ilgili sevinç ve heyecanların doruğa çıktığı, mutlulukların paylaşıldığı ve coşku ile kutlamaların yapıldığını Balasagunlu Yusuf'a dayanarak söylemek doğru olur.

1.3 TİEM 73 KT'de "Bayram"

Hakaniye döneminin özellikli, diğer önemli bir eseri olan TİEM 73 Hakaniye Dönemi Kur'an çevirisinde "Bayram" sözcüğünü şu şekilde bulmaktayız.

[005:114] (3) aydı Öisä märyüm oğlu ay iGimä yegidtäçi miz indürgil biziñ üzä bir tergi aş kökdin (4) boisun biziñkä **bayram** öndüñkilärimizkä keÇinkilärimizkä bir bälğüsindin [Kök;2004: 88].

[005:114] "Meryem oğlu İsa dedi: Allahım! Rabbimiz! Bize, gökten bir sofra indir ki hem ilkerimiz hem de sonranızdakilere bir **bayram** ve senden bir nişane olsun [Gülle; 1-378]

Çanga Arapça "ıyd" sözcüğü için "bayram" anlamını verir (Çanga;343). TİEM 73 Hakaniye dönemi Kur'an çevirisinde Maide suresinin 114. ayetinde Arapça "ıyd" sözcüğünün altında Türkçe "bayram" sözcüğünü bulmaktayız. TİEM 73 Hakaniye dönemi Kur'an çevirisinin kopye tarihi her ne kadar 1333/1334 olsa da dilik özellikleri ve söz varlığı Hakaniye dönemi eserleri ile bir ve aynıdır. Biz "bayram"

Hakaniye dönemi eserlerinde 'bayram'

sözcüğünü DLT'den başka Kur'an çevirisinde de bulmaktayız. "İyd" sözcüğü Kur'an da tek veridir. Başka bir ayette geçmemektedir. Demek ki Türkler Arapların "İyd" sözcüğünü Türkçe "bayram" sözcüğü ile karşılamışlardır. Türkçe Erken Kur'an çevirileri son derece önemli metinlerdir. Çünkü bu metinlerin hatasız çevrilmesi gerekmektedir. Çeviri yapılırken yapılacak her hata insanı günahkar duruma sokacaktır. Bu da inan için son derece ağır bir günahdır. Dini boyutun yanında Türkçe erken Kur'an çevirilerinin önemli bir özelliği de çeviren yada çeviricilerde ki Türkçe kaygısı ve yüksek Türkçecilik şuuru da üzerinde durulması gereken bir olaydır. Çünkü bu tür dini metinler dinin tanınmasında ve öğretilmesinde son derece önem arz eden metinleridir. Bir başka önemli tarafı ise yukarıdaki Arapça sözcük vasıtasıyla Türkçe sözcüğün anlamının daha kolay anlaşılır olma özelliğidir.

Sonuç

Türk Dünyasının her bölgesinde var olan "Bayram" XI. Yüzyılda Türk dünyasında canlı bir şekilde kutlanmakta idi. Hakaniye dönemi eserlerinde bunun tezahürlerini açık şekilde görmekteyiz. Bayram sözcüğünün Hakaniye dönemi eserlerinden başlayarak tanıklanması Bayram'ın Türk kültürünün önemli bir unsurunun oluşunun ispatı olsa gerektir. Bundan hareketle diyebiliriz ki Bayram Türk kültür yapısında asgari bin yıllık bir maziye ve kıdeme sahip bir sosyal gerçekliktir.

KAYNAKLAR:

1. Abdülbaki M. F. /Türkçeye çeviren: Mahmud Çanga.- Kur'an Kelimelerinin Anahtarı.- İstanbul:1986.
2. Arat R. R. Hutadğu Bilig, I Metin, 4. Baskı, TDK.- Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999. - S. 23-29.
3. Arat R. R.. Hutadğu Bilig, II Çeviri, 4. Baskı, TDK.- Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. - S. 16-20.
4. Arat R. R.. (Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman Fikri Sertkaya- Nuri Yüce), Hutadğu Bilig, III İndeks.- İstanbul: TKAE, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979. - 565 s.
5. Atalay. Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi ve Dizini, I-II-III-IV.- Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998. - I. Cilt, S 484; III. Cilt, S 176; IV. Cilt, S 86.
6. Clauson S. G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish.- Oxford: 1972.- S 308a.
7. Çanga M. Kur'an-ı Kerim Lugatı.- İstanbul: Timaş, 1999. - S 343.
8. Dankoff R. Kelly J., Mahmüd al-Kaşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lugat at - Turk), I-II-III.- Harvard: Harvard University Printing Office: 1982-1985.
9. Ercilasun A. B. Türk Dili Tarihi.- Ankara: Başer Matbaası, Akçağ, 2004.- S 301-303.
10. Erdal M. Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, C. I-II.- Wiesbaden, 1991.
11. Genç R. Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz.- Ankara: AKM, Levent Ofset, 1995. - S 16-17.
12. Genç R. Kaşgarlı Mahmuda Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası.- Ankara: TKAE, Bizim Büro Basımevi, 1997. - 412 s.
13. Güllü, S. Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul: Huzur, 1999. - C. I, S. 378.
14. Kafalı M. Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim.- Ankara: AKM, Levent Ofset, 1995.- S.25.
15. Kök A. Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi: İnceleme, Metin, Dizin.- Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2004. -S.- 88; 296.
16. Tural S. (1995), Nevruz.- Ankara: AKM, Levent Ofset, 1995. - S. 346.
17. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998. - S. 250.

Статья поступила в редакцию 20.03.2005